Zbiór Orzeczeń

OPINIA RZECZNIKA GENERALNEGO
MACIEJA SZPUNARA
przedstawiona w dniu 18 maja 2017 r.[1]

Sprawy połączone C-588/15 P i C-622/15 P

LG Electronics Inc. (C-588/15 P),
Koninklijke Philips Electronics NV (C-622/15 P)
przeciwko

Komisji Europejskiej

Odwołanie – Porozumienia, decyzje i uzgodnione praktyki – Światowy rynek kineskopów do telewizorów i monitorów komputerowych – Decyzja stwierdzająca dwa naruszenia art. 81 WE i art. 53 Porozumienia o Europejskim Obszarze Gospodarczym – Porozumienia i uzgodnione praktyki w zakresie cen, podziału rynków i zdolności produkcyjnych – Odpowiedzialność spółki dominującej z powodu noszącego znamiona naruszenia zachowania jej spółki zależnej – Pismo w sprawie przedstawienia zarzutów skierowane wyłącznie do spółki dominującej – Prawo do obrony

Wprowadzenie

1. W drodze niniejszych odwołań wnoszące odwołanie domagają się uchylenia dwóch wyroków Sądu Unii Europejskiej – z dnia 9 września 2015 r., LG Electronics/Komisja[2] i z dnia 9 września 2015 r., Philips/Komisja[3], którymi Sąd oddalił skargi o stwierdzenie nieważności decyzji Komisji C(2012) 8839 final z dnia 5 grudnia 2012 r. dotyczącej postępowania odnoszącego się do art. 101 TFUE i art. 53 porozumienia EOG (sprawa COMP/39.437 – Kineskopy do telewizorów i monitorów komputerowych) (zwanej dalej „sporną decyzją") oraz, tytułem żądania ewentualnego, obniżenia kwoty grzywien nałożonych na wnoszące odwołanie.

2. W odwołaniach tych, połączonych do łącznego rozpoznania w ramach ustnego etapu postępowania i do wydania wyroku[4], została w szczególności poruszona nierozpatrywana dotychczas kwestia dotycząca poszanowania prawa do obrony w wypadku przypisania spółce dominującej noszących znamiona naruszenia działań jej spółki zależnej. Mówiąc dokładniej, trzeba będzie ustalić, czy przysługujące spółce dominującej prawo do obrony zostaje naruszone, w wypadku gdy Komisja Europejska kieruje do niej pismo w sprawie przedstawienia zarzutów, nie kierując go jednocześnie do spółki zależnej, której działania są kwestionowane, zwłaszcza w wypadku postawienia tej spółki zależnej w stan upadłości, w związku z czym spółka dominująca zostaje pozbawiona wszelkiego dostępu do jej dokumentów.

1 Język oryginału: francuski.

2 T-91/13, niepublikowany, zwany dalej „wyrokiem LGE", EU:T:2015:609.

3 T-92/13, niepublikowany, zwany dalej „wyrokiem Philips", EU:T:2015:605.

4 Postanowieniem Trybunału z dnia 7 lutego 2017 r.

Okoliczności powstania sporów

3. Okoliczności powstania sporu wynikające z zaskarżonych wyroków można streścić następująco.

4. W spornej decyzji Komisja stwierdziła, że główni producenci na skalę światową kineskopów (zwanych dalej „CRT") naruszyli art. 101 TFUE i art. 53 Porozumienia o Europejskim Obszarze Gospodarczym z dnia 2 maja 1992 r. (Dz.U. 1994, L 1, s. 3) poprzez uczestnictwo w dwóch odrębnych naruszeniach, dotyczących z jednej strony rynku kolorowych kineskopów do monitorów komputerowych (zwanych dalej „CDT"), a z drugiej strony rynku kolorowych kineskopów do telewizorów (zwanych dalej „CPT").

5. LG Electronics Inc. (zwana dalej „LGE") jest dostawcą sprzętu elektronicznego dla szerokiego kręgu odbiorców. Koninklijke Philips Electronics NV (zwana dalej „Philips") jest spółką stojącą na czele grupy Philips, specjalizującą się w produktach elektronicznych.

6. LGE i Philips produkowały CRT do dnia 1 lipca 2001 r. W tym dniu obie wnoszące odwołanie przeniosły całość swojej działalności w zakresie CRT na wspólne przedsiębiorstwo, grupę LPD, na czele której znajdowała się spółka LG Philips Displays Holding BV.

7. W spornej decyzji Komisja uznała, że LGE oraz jej spółki zależne z jednej strony oraz spółki zależne Philips z drugiej strony uczestniczyły w kartelach dotyczących CDT i CPT do momentu przeniesienia działalności CRT na grupę LPD, co nastąpiło w dniu 1 lipca 2001 r. W konsekwencji LGE i Philips zostały uznane za odpowiedzialne za dwa naruszenia z tego tytułu.

8. Ponadto Komisja uznała, że wnoszące odwołanie powinny także zostać uznane – jako spółki dominujące – za solidarnie odpowiedzialne za uczestnictwo grupy LPD w kartelach dotyczących CDT i CPT w okresie od 1 lipca 2001 r. do 30 stycznia 2006 r.

9. W odniesieniu do kartelu dotyczącego CDT Komisja stwierdziła zatem w art. 1 ust. 1, odpowiednio, lit. c) i d) spornej decyzji, że Philips uczestniczyła w nim od 28 stycznia 1997 r. do 30 stycznia 2006 r., zaś LGE od 24 października 1996 r. do 30 stycznia 2006 r. Komisja stwierdziła także – w odniesieniu do kartelu dotyczącego CPT – w art. 1 ust. 2, odpowiednio, lit. f) i g) spornej decyzji, że Philips uczestniczyła w nim od 21 września 1999 r. do 30 stycznia 2006 r., zaś LGE od 3 grudnia 1997 r. do 30 stycznia 2006 r.

10. Jeśli chodzi o naruszenie dotyczące CDT, Komisja nałożyła w art. 2 ust. 1, odpowiednio lit. c)–e) spornej decyzji grzywnę w wysokości 73 185 000 EUR na Philips, w wysokości 116 536 000 EUR na LGE oraz w wysokości 69 048 000 EUR na obie te spółki, odpowiedzialne solidarnie. Jeśli chodzi o naruszenie dotyczące CPT, Komisja nałożyła w art. 2 ust. 2, odpowiednio, lit. c)–e) spornej decyzji grzywnę w wysokości 240 171 000 EUR na Philips, w wysokości 179 061 000 EUR na LGE i w wysokości 322 892 000 EUR na obie te spółki, odpowiedzialne solidarnie.

Postępowanie przed Sądem i zaskarżone wyroki

11. Pismem wniesionym do sekretariatu Sądu, odpowiednio, w dniach 14 i 15 lutego 2013 r., zarówno LGE, jak i Philips wniosły skargi o stwierdzenie nieważności spornej decyzji w zakresie, w jakim dotyczyła ona każdej z nich albo, tytułem żądania ewentualnego, obniżenie kwoty grzywien nałożonych na nie w tej decyzji.

12. Na poparcie swojej skargi LGE podniosła siedem zarzutów nieważności. Zarzut pierwszy dotyczył naruszenia prawa do obrony LGE, gdyż grupa LPD została wyłączona z postępowania. Sąd zbadał w pkt 67–91 wyroku LGE i oddalił ów zarzut jako bezskuteczny, a w każdym wypadku – bezzasadny. Sąd oddalił także pozostałe zarzuty podniesione przez LGE, w związku z czym oddalił skargę w całości.

13. Na poparcie swojej skargi Philips podniosła osiem zarzutów nieważności. Zarzut drugi dotyczył naruszenia art. 101 TFUE, art. 53 Porozumienia o Europejskim Obszarze Gospodarczym, art. 27 ust. 1 rozporządzenia (WE) nr 1/2003 [5], prawa do obrony, w tym prawa do bycia wysłuchanym, oraz zasady dobrej administracji, jako że Komisja nie przypisała grupie LPD odpowiedzialności za naruszenia, które były jej zarzucane. Sąd zbadał i oddalił ten zarzut w pkt 74–99 wyroku Philips. Sąd oddalił także pozostałe zarzuty podniesione przez Philips, w związku z czym oddalił skargę w całości.

Żądania stron

14. LGE (sprawa C-588/15 P) wnosi do Trybunału o:

– uchylenie wyroku LGE,

– stwierdzenie nieważności art. 1 ust. 1 lit. d) i art. 1 ust. 2 lit. g) oraz art. 2 ust. 1 lit. d) i e) i art. 2 ust. 2 lit. d) i e) spornej decyzji,

– obniżenie nałożonych na nią grzywien, oraz

– obciążenie Komisji kosztami postępowania w obu instancjach.

15. Philips (sprawa C-622/15 P) wnosi do Trybunału o:

– uchylenie wyroku Philips,

– stwierdzenie nieważności art. 1 ust. 1 lit. c) i art. 1 ust. 2 lit. f) oraz art. 2 ust. 1 lit. c) i e) i art. 2 ust. 2 lit. c) i e) spornej decyzji,

– obniżenie nałożonych na nią grzywien, oraz

– obciążenie Komisji kosztami postępowania w obu instancjach.

16. Komisja wnosi do Trybunału o oddalenie odwołań i obciążenie wnoszących odwołanie kosztami.

Analiza

17. Na poparcie swoich odwołań LGE i Philips podnoszą, odpowiednio, trzy i cztery zarzuty, które częściowo się pokrywają.

18. Zgodnie z życzeniem Trybunału ograniczę moją analizę do pierwszego zarzutu odwołania wniesionego przez LGE oraz do drugiego zarzutu odwołania wniesionego przez Philips, które to oba zarzuty dotyczą naruszenia prawa do obrony wynikającego z okoliczności, że pismo w sprawie przedstawienia zarzutów nie zostało skierowane do ich wspólnej spółki zależnej, grupy LPD.

5 Rozporządzenie Rady (WE) z dnia 16 grudnia 2002 r. w sprawie wprowadzenia w życie reguł konkurencji ustanowionych w art. [101] i [102] traktatu (Dz.U. 2003, L 1, s. 1).

Zaskarżone wyroki

Wyrok LGE

19. W zarzucie pierwszym podniesionym w pierwszej instancji LGE utrzymywała, że Komisja naruszyła jej prawo do obrony, nie kierując pisma w sprawie przedstawienia zarzutów i spornej decyzji do grupy LPD.

20. Sąd zbadał i oddalił ów zarzut w pkt 67–91 wyroku LGE.

21. Po pierwsze, przypomniawszy orzecznictwo dotyczące poszanowania prawa do obrony oraz przypisania odpowiedzialności spółce dominującej, Sąd stwierdził, że Komisji nie można zarzucić żadnej nieprawidłowości w związku z nieprzypisaniem naruszenia grupie LPD oraz że z tego powodu argumenty skarżącej, które miały na celu wykazanie naruszenia jej prawa do obrony, są bezskuteczne (pkt 68–83 wyroku LGE).

22. Po drugie, w pkt 84–91 wyroku LGE Sąd oddalił ów zarzut jako bezzasadny, odpowiadając na argument LGE oparty na okoliczności, że nie mogła ona zapewnić swojej obrony z uwagi na brak dostępu do dokumentów grupy LPD. Sąd stwierdził w tym względzie, że skoro dokumenty te nie zaliczały się do dokumentów, na których Komisja oparła się w celu wydania spornej decyzji, skarżąca nie może utrzymywać, że nie miała możliwości skutecznego przedstawienia swojego stanowiska w przedmiocie dokumentów uwzględnionych przez tę instytucję (pkt 85 wyroku LGE).

23. Następnie Sąd zauważył, że na podstawie ogólnego obowiązku ostrożności skarżąca była zobowiązana, nawet w okolicznościach postawienia wspólnego przedsiębiorstwa w stan upadłości, zadbać o odpowiednie przechowywanie w swoich księgach i archiwach informacji umożliwiających prześledzenie jego działalności, w szczególności po to, aby móc dysponować koniecznymi dowodami w razie postępowań sądowych lub administracyjnych (pkt 86, 87 wyroku LGE), i to mimo trudności wynikających z niderlandzkiego prawa upadłościowego i braku współpracy ze strony syndyka grupy LPD (pkt 88, 89 wyroku LGE).

24. Wreszcie Sąd doprecyzował w pozostałym zakresie, że nawet jeśli Komisja nie włączyła formalnie grupy LPD do postępowania administracyjnego, wystosowała ona do różnych spółek należących do tej grupy żądania udzielenia informacji i przeprowadziła kontrole w pomieszczeniach tych spółek (pkt 90 wyroku LGE).

Wyrok Philips

25. W części drugiej zarzutu drugiego podniesionego w pierwszej instancji Philips utrzymywała, że nie włączając grupy LPD do postępowania administracyjnego, Komisja uniemożliwiła jej uzyskanie dostępu do informacji koniecznych do podjęcia obrony.

26. Sąd zbadał i oddalił ów zarzut w pkt 90–99 wyroku Philips.

27. Przypomniawszy orzecznictwo dotyczące poszanowania prawa do obrony oraz przypisania odpowiedzialności spółce dominującej, Sąd orzekł, że nie przypisując grupie LPD odpowiedzialności za jej zachowanie, Komisja nie dopuściła się żadnej nieprawidłowości (pkt 91–97 wyroku Philips).

28. Ponadto Sąd zaznaczył, że na podstawie ogólnego obowiązku ostrożności Philips była zobowiązana, nawet w okolicznościach postawienia wspólnego przedsiębiorstwa w stan upadłości, zadbać o odpowiednie przechowywanie w swoich księgach i archiwach informacji umożliwiających prześledzenie jego działalności, w szczególności po to, aby móc dysponować koniecznymi dowodami w razie postępowań sądowych lub administracyjnych. W każdym wypadku Sąd uściślił, że z akt sprawy wynika, iż Komisja wystosowała żądania udzielenia informacji do różnych spółek należących do grupy LPD (pkt 97 wyroku Philips).

29. Co więcej, Sąd zauważył, że w celu uzyskania obniżki kwoty grzywny z tytułu współpracy skarżąca dostarczyła Komisji informacji na temat uczestnictwa grupy LPD w kartelu, co oznacza, że dysponowała ona w tym względzie licznymi informacjami, które mogła wykorzystać w celu skutecznego zapewnienia swojej obrony (pkt 98 wyroku Philips).

Argumentacja stron

Argumentacja LGE

30. LGE twierdzi, że Sąd dopuścił się naruszenia prawa, stwierdzając, iż Komisja nie naruszyła przysługującego LGE prawa do obrony, decydując się nie przekazać pisma w sprawie przedstawienia zarzutów grupie LPD.

31. W pierwszej kolejności LGE kwestionuje oddalenie jako bezskutecznego zarzutu pierwszego podniesionego w pierwszej instancji (pkt 83 wyroku LGE). Utrzymuje, że względy przedstawione w pkt 73–82 owego wyroku odnoszą się do innej kwestii, która nie została podniesiona przed Sądem, a mianowicie kwestii, czy Komisja popełniła błąd, uznając, iż LGE jest odpowiedzialna za naruszenie. Jej zdaniem dojście do wniosku, że Komisja mogła przypisać odpowiedzialność LGE, nie czyni bezskutecznym jej zarzutu dotyczącego naruszenia prawa do obrony.

32. LGE zarzuca Sądowi, iż przyznał Komisji absolutne uprawnienia dyskrecjonalne w kwestii zdecydowania, czy pismo w sprawie przedstawienia zarzutów powinno zostać skierowane do spółki dominującej, czy do spółki zależnej.

33. Zdaniem LGE w pewnych okolicznościach, takich jak okoliczności niniejszej sprawy, wykonywanie tych uprawnień dyskrecjonalnych jest ograniczone z racji poszanowania prawa do obrony. Z wyroku Komisja/Tomkins [6] wynika, że jeżeli spółka zależna przedstawia dowody odciążające pochodzące z jej rejestrów lub z rozmów z personelem, spółka dominująca skorzysta automatycznie z tych dowodów. Wobec tego możność skorzystania przez spółkę dominującą z przysługującego jej prawa do obrony zależy od zaangażowania jej spółki zależnej w postępowanie.

34. LGE twierdzi, że w niniejszym przypadku gdyby grupa LPD została wezwana do podjęcia obrony i gdyby udało się jej przedstawić dowody odciążające, LGE skorzystałaby z tego automatycznie. LGE utrzymuje zatem, powołując się na wyrok Solvay/Komisja [7], że nie można wykluczyć, iż gdyby Komisja skierowała pismo w sprawie przedstawienia zarzutów do grupy LPD, mogłaby przedłożyć dowody przydatne do swojej obrony.

6 Wyrok z dnia 22 stycznia 2013 r. (C-286/11 P, EU:C:2013:29, pkt 39).

7 Wyrok z dnia 25 października 2011 r. (C-109/10 P, EU:C:2011:686, pkt 62).

35. Praktyka polegająca na zwracaniu się zarówno do spółki zależnej, jak i spółki dominującej wynika zresztą z podręcznika procedur Komisji w zakresie stosowania art. 101 TFUE i 102 TFUE [8]. Okoliczność, że Komisja wysłała kwestionariusze do grupy LPD, jest pozbawiona znaczenia, ponieważ jako źródło dowodów odciążających kwestionariusze nie są równoważne z pismem w sprawie przedstawienia zarzutów. Pozwany musi znać zarzuty, zanim będzie mógł w pełni skorzystać z przysługującego mu prawa do obrony.

36. W drugiej kolejności LGE krytykuje przedstawione w wyroku LGE względy, które doprowadziły do oddalenia jej zarzutu jako bezzasadnego.

37. Zdaniem LGE okoliczności, że mogła ona przedstawić uwagi na temat dowodów uwzględnionych przez Komisję oraz że Komisja uzyskała informacje od grupy LPD, nie wystarczały do zapewnienia poszanowania przysługującego jej prawa do obrony. Ponadto LGE krytykuje stwierdzenie Sądu, zgodnie z którym była ona zobowiązana zadbać o odpowiednie przechowywanie w swoich księgach i archiwach informacji umożliwiających prześledzenie działalności wspólnego przedsiębiorstwa (pkt 86 wyroku LGE). Obowiązek ten dotyczy przypadków, w których spółka dominująca sprzedaje spółkę zależną osobie trzeciej i rzeczywiście może zapewnić w drodze umowy ciągłość dostępu do dokumentów. LGE wyjaśnia, że straciła kontrolę nad swoją spółką zależną z powodu upadłości tej spółki, gdyż syndyk tej spółki nie był zobowiązany do udzielenia jej ciągłego dostępu do dokumentów.

Argumenty Philips

38. Philips twierdzi, że Sąd naruszył prawo poprzez stwierdzenie, iż Komisja, nie kierując pisma w sprawie przedstawienia zarzutów do grupy LPD, nie dopuściła się żadnej nieprawidłowości proceduralnej (pkt 75–82 wyroku Philips).

39. Philips nie kwestionuje możności przypisania przez Komisję odpowiedzialności za naruszenie spółce dominującej, która wywierała decydujący wpływ na zachowanie spółki zależnej. Zauważa ona, że nie rozstrzyga to jednak kwestii, czy Komisja jest zobowiązana włączyć oba podmioty do postępowania administracyjnego. Twierdzi, że w niniejszym przypadku jej odpowiedzialność jest „całkowicie pochodną" odpowiedzialności jej spółki zależnej oraz że w braku bezpośredniego przypisania odpowiedzialności grupie LPD jej odpowiedzialność jako spółki dominującej „wykracza" poza odpowiedzialność spółki zależnej, o której mowa, w rozumieniu wyroku Total/Komisja [9].

40. Philips wskazuje, że jej spółka zależna nie wchodziła już w skład tego samego przedsiębiorstwa w trakcie postępowania administracyjnego, gdyż podlegała ona kontroli syndyka od dnia 30 stycznia 2006 r. Philips twierdzi, że z tego powodu, iż jej spółka zależna nie została włączona do postępowania administracyjnego i nie otrzymała w szczególności pisma w sprawie przedstawienia zarzutów, nie miała ona ani okazji, ani obowiązku bronić się przed zarzutami Komisji. Ponadto jedynie syndyk grupy LPD był w posiadaniu dokumentacji dotyczącej działalności grupy oraz miał dostęp do istotnych pracowników. Philips twierdzi, że z uwagi na upadłość swojej spółki zależnej nie miała możliwości uzyskania dostępu do tej dokumentacji w celu zdobycia dowodów koniecznych do obrony.

41. Zdaniem Philips Komisja powinna była uwzględnić okoliczność, że straciła ona kontrolę nad swoją spółką zależną i nie miała już dostępu do dokumentacji grupy LPD. Philips twierdzi, że gdyby Komisja włączyła grupę LPD do postępowania administracyjnego, ta byłaby w stanie się bronić i tym samym ona sama byłaby w stanie lepiej zapewnić swoją obronę. Decyzja Komisji o wyłączeniu grupy LPD z postępowania administracyjnego pozbawiła więc pełnej skuteczności prawo Philips do obrony.

8 Manual of procedure for the application of Articles 101 and 102 TFEU, 2012. Zobacz http://ec.europa.eu/competition/antitrust/information_en.html (zwany dalej „podręcznikiem procedur Komisji").

9 Wyrok z dnia 17 września 2015 r. (C-597/13 P, EU:C:2015:613, pkt 35, 38).

Argumentacja Komisji

42. Komisja utrzymuje, że zarzuty, o których mowa, są niedopuszczalne, gdyż są one skierowane przeciwko ocenom okoliczności faktycznych, oraz że w każdym wypadku nie są one zasadne.

43. Komisja twierdzi, że zgodnie z utrwalonym orzecznictwem [10] przysługuje jej uprawnienie do nałożenia grzywny na którykolwiek z podmiotów – spółkę dominującą lub spółkę zależną – które tworzą przedsiębiorstwo. Zdaniem Komisji wnoszące odwołanie niesłusznie twierdzą, że spółka dominująca korzysta automatycznie z każdego zmniejszenia odpowiedzialności spółki zależnej. Nic nie może uzasadniać zmniejszenia odpowiedzialności spółki dominującej w przypadkach nieprawidłowości proceduralnych mających wpływ na prawa spółki zależnej, przykładowo w wypadku, gdy pismo w sprawie przedstawienia zarzutów nie zostało w ważny sposób doręczone spółce zależnej.

44. Ponadto Komisja utrzymuje, że rozwiązanie przyjęte w wyroku Solvay/Komisja [11] nie może zostać zastosowane w niniejszym przypadku. Twierdzi ona, że ów wyrok dotyczy dostępu do akt sprawy Komisji i nie można się na niego powoływać w celu twierdzenia, że Komisja powinna zagwarantować dostęp do informacji, które nie znajdują się w jej posiadaniu. W niniejszym przypadku Komisja uzyskała odpowiednie informacje od grupy LPD, kierując do niej kwestionariusz oraz przeprowadzając kontrolę. LGE miała dostęp do tych informacji w ramach swojej obrony. Komisja nie jest zobowiązana do zagwarantowania tego, by inne spółki niż pozwana były skłonne do przedstawienia dowodów odciążających. W odpowiedzi na argument LGE oparty na podręczniku procedur Komisji instytucja ta wyjaśnia, że podręcznik ten nie jest wiążący oraz może być dostosowywany do potrzeb konkretnego przypadku, tak że odejście od stosowanej procedury w stosunku do podręcznika nie wystarcza do wykazania naruszenia prawa.

45. Zdaniem Komisji Sąd nie zinterpretował ciążącego na spółkach dominujących obowiązku ostrożności w odniesieniu do utrzymywania dostępu do dokumentacji spółek zależnych w ten sposób, że stanowi on bezwzględny obowiązek. Wręcz przeciwnie, Sąd zbadał okoliczności faktyczne niniejszego przypadku, wskazując, że LGE i Philips utrzymywały bliskie stosunki z grupą LPD przez cały okres naruszenia, a zatem mogły zachować istotne informacje w swoich własnych archiwach lub przy użyciu innych środków.

Ocena

W przedmiocie zakresu zarzutów odwołania

46. Warunki, w których spółka dominująca może zostać uznana za odpowiedzialną z powodu uczestnictwa swojej spółki zależnej w kartelu, są przedmiotem utrwalonego orzecznictwa.

47. Przypominam, że prawo Unii dotyczące konkurencji odnosi się do działalności przedsiębiorstw, czyli jednostek gospodarczych, które z prawnego punktu widzenia mogą składać się z kilku osób fizycznych lub prawnych. Jeżeli taka jednostka gospodarcza narusza reguły konkurencji, to musi ona odpowiedzieć za to naruszenie zgodnie z zasadą odpowiedzialności osobistej. Następnie naruszenie musi zostać przypisane bez wątpienia podmiotowi prawa, będącemu adresatem pisma w sprawie przedstawienia zarzutów oraz decyzji Komisji [12].

10 Wyroki: z dnia 3 marca 2011 r., Siemens i VA Tech Transmission & Distribution/Komisja (od T-122/07 do T-124/07, EU:T:2011:70, pkt 151); z dnia 27 czerwca 2012 r., Bolloré/Komisja (T-372/10, EU:T:2012:325, pkt 50).

11 Zobacz wyrok z dnia 25 października 2011 r., Solvay/Komisja (C-109/10 P, EU:C:2011:686, pkt 62).

12 Zobacz wyrok z dnia 10 września 2009 r., Akzo Nobel i in./Komisja (C-97/08 P, EU:C:2009:536, pkt 54–57 i przytoczone tam orzecznictwo).

48. Zgodnie z utrwalonym orzecznictwem Trybunału odpowiedzialność za zachowanie spółki zależnej można przypisać jej spółce dominującej, gdy spółka zależna nie określa w sposób autonomiczny swojego zachowania na rynku. W takiej sytuacji spółka dominująca i jej spółka zależna tworzą bowiem jedno przedsiębiorstwo w rozumieniu art. 101 TFUE, tak że Komisja może skierować decyzję do spółki dominującej bez konieczności ustalania jej osobistego zaangażowania w naruszenie [13].

49. Do niedawna kwestia ta pozostawała jednak przedmiotem kontrowersji, które dotyczyły samej koncepcji mechanizmu umożliwiającego pociągnięcie do odpowiedzialności spółki dominującej, która nie uczestniczyła w naruszeniu [14]. Z jednej strony Trybunał stwierdził bowiem, że w wypadku, o którym mowa, „uzna[je się], że [dana spółka dominująca] sama dopuściła się" naruszenia reguł konkurencji prawa Unii [15]. Z drugiej strony Trybunał orzekł, że odpowiedzialność spółki dominującej jest „czysto pochodna" wobec odpowiedzialności jej spółki zależnej [16].

50. W niedawnym wyroku Trybunał sprecyzował, że spółka dominująca, której zostało przypisane noszące znamiona naruszenia zachowanie jej spółki zależnej, zostaje osobiście ukarana za naruszenie reguł Unii w dziedzinie konkurencji, za których sprawcę ona sama została uznana ze względu na wywierany przez nią decydujący wpływ na spółkę zależną, który umożliwiał jej określanie zachowania tej ostatniej na rynku [17]. A zatem w wypadku gdy odpowiedzialność spółki dominującej znajduje swe źródło w noszącym znamiona naruszenia zachowaniu jej spółki zależnej, antykonkurencyjne działania nie są z tego względu w mniejszym stopniu uważane za popełnione przez samą spółkę dominującą, jako że tworzyła ona jednostkę gospodarczą ze swoją spółką zależną [18].

51. Chciałbym zauważyć, że niniejsze odwołania dotyczą wprawdzie podobnej problematyki, lecz z – dużo bardziej ograniczonego – punktu widzenia skutecznego wykonywania prawa do obrony przez spółkę dominującą, w sytuacji gdy w trakcie postępowania administracyjnego nie sprawuje już ona kontroli nad swoją dawną spółką zależną.

52. W swoich odwołaniach spółki dominujące nie kwestionują przypisania odpowiedzialności z powodu noszących znamiona naruszenia działań ich wspólnej spółki zależnej, grupy LPD. Zarzuty podniesione przez wnoszące odwołanie opierają się w obu odwołaniach na naruszeniu zasady poszanowania prawa do obrony, które to naruszenie miałoby wynikać z okoliczności, że Komisja nie skierowała pisma w sprawie przedstawienia zarzutów do grupy LPD, oraz z tego, że w konsekwencji wnoszące odwołanie nie mogły, jak twierdzą, skorzystać z ewentualnych dowodów odciążających, jakie ta spółka zależna mogłaby przedstawić w ramach swojej własnej obrony [19].

13 Zobacz wyroki: z dnia 10 września 2009 r., Akzo Nobel i in./Komisja (C-97/08 P, EU:C:2009:536, pkt 58, a także 59); z dnia 16 czerwca 2016 r., Evonik Degussa i AlzChem/Komisja (C-155/14 P, EU:C:2016:446, pkt 27).

14 Zobacz opinia rzecznika generalnego N. Wahla w sprawie Akzo Nobel i in./Komisja (C-516/15 P, EU:C:2016:1004, pkt 52–69).

15 Wyroki: z dnia 26 listopada 2013 r., Kendrion/Komisja (C-50/12 P, EU:C:2013:771, pkt 55); z dnia 10 kwietnia 2014 r., Komisja i in./Siemens Österreich i in. (od C-231/11 P do C-233/11 P, EU:C:2014:256, pkt 47).

16 Wyroki: z dnia 22 stycznia 2013 r., Komisja/Tomkins (C-286/11 P, EU:C:2013:29, pkt 37, 39, 43, 49); a także z dnia 17 września 2015 r., Total/Komisja (C-597/13 P, EU:C:2015:613, pkt 38).

17 Wyrok z dnia 27 kwietnia 2017 r., Akzo Nobel i in./Komisja (C-516/15 P, EU:C:2017:314, pkt 56 i przytoczone tam orzecznictwo).

18 Zobacz podobnie wyrok z dnia 27 kwietnia 2017 r., Akzo Nobel i in./Komisja (C-516/15 P, EU:C:2017:314, pkt 72, a także 73).

19 LGE wskazuje w szczególności w swojej replice, że nie zarzuca Komisji, iż ta dopuściła się nieprawidłowości poprzez brak przypisania odpowiedzialności jej spółce zależnej, lecz zarzuca tej instytucji, że naruszyła ona prawo do obrony przysługujące LGE poprzez brak pisma w sprawie przedstawienia zarzutów skierowanego do owej spółki zależnej.

W przedmiocie domniemanego naruszenia prawa do obrony

53. Zgodnie z utrwalonym orzecznictwem Trybunału, zastosowanym w niniejszym przypadku przez Sąd [20], przestrzeganie prawa do obrony w postępowaniach administracyjnych z zakresu konkurencji stanowi ogólną zasadę prawa Unii [21].

54. Poszanowanie prawa do obrony wymaga, aby dana osoba miała w trakcie postępowania administracyjnego możliwość przedstawienia w skuteczny sposób swego stanowiska w kwestii prawdziwości i znaczenia przywołanych faktów i okoliczności oraz w kwestii dokumentów, na których Komisja oparła swe twierdzenie o istnieniu naruszenia [22].

55. W obecnych odwołaniach została podniesiona kwestia, czy owe wymogi są przestrzegane w stosunku do spółki dominującej, w sytuacji gdy Komisja postanawia nie kierować pisma w sprawie przedstawienia zarzutów do spółki zależnej, która uczestniczyła w kartelu, podczas gdy ta spółka zależna zostaje postawiona w stan upadłości, w związku z czym spółka dominująca nie ma już dostępu do dokumentów będących w dyspozycji spółki zależnej oraz do jej pracowników.

56. Chciałbym zauważyć, że pismo w sprawie przedstawienia zarzutów, o którym mowa w art. 27 ust. 1 rozporządzenia nr 1/2003 [23], stanowi istotną gwarancję proceduralną, będącą wyrazem zasady poszanowania prawa do obrony, gdyż umożliwia ono adresatowi przedstawienie w skuteczny sposób argumentów w ramach wszczętego przeciwko niemu postępowania [24]. W piśmie w sprawie przedstawienia zarzutów należy jednoznacznie wskazać osobę fizyczną lub prawną, na którą będą mogły zostać nałożone grzywny, a pismo to musi zostać skierowane do tej osoby, ze wskazaniem, w jakim charakterze zostają jej zarzucone podnoszone fakty [25].

57. Pismo w sprawie przedstawienia zarzutów ma zatem na celu umożliwienie wykonania prawa do obrony indywidualnie przez każdą osobę prawną, której dotyczy postępowanie administracyjne w zakresie konkurencji.

58. Poszanowanie tej gwarancji proceduralnej wobec spółki dominującej, która otrzymała pismo w sprawie przedstawienia zarzutów, nie może zatem zostać zagrożone z tego tylko powodu, że pismo w sprawie przedstawienia zarzutów nie zostało skierowane do innej osoby prawnej, czyli jej spółki zależnej, która uczestniczyła bezpośrednio w naruszeniu.

59. To stwierdzenie pozostaje moim zdaniem aktualne mimo okoliczności, że spółka dominująca mogłaby skorzystać z ewentualnych dowodów odciążających dostarczonych przez spółkę zależną w jej odpowiedzi na pismo w sprawie przedstawienia zarzutów.

20 Zobacz pkt 68–70 wyroku LGE oraz pkt 91–93 wyroku Philips.

21 Wyrok z dnia 13 lutego 1979 r., Hofmann-La Roche/Komisja (85/76, EU:C:1979:36, pkt 9). Zobacz także wyrok z dnia 3 września 2009 r., Prym i Prym Consumer/Komisja (C-534/07 P, EU:C:2009:505, pkt 26 i przytoczone tam orzecznictwo).

22 Zobacz wyrok z dnia 9 lipca 2009 r., Archer Daniels Midland/Komisja (C-511/06 P, EU:C:2009:433, pkt 88 i przytoczone tam orzecznictwo).

23 Przepis ten przewiduje, że między innymi przed podjęciem decyzji stwierdzającej naruszenie Komisja daje osobom, których dotyczy postępowanie, okazję do przedstawienia ich stanowiska w przedmiocie uwzględnionych przez nią zarzutów.

24 Wyroki: z dnia 3 września 2009 r., Papierfabrik August Koehler i in./Komisja (C-322/07 P, C-327/07 P i C-338/07 P, EU:C:2009:500, pkt 38, a także 39); z dnia 10 września 2009 r., Akzo Nobel i in./Komisja (C-97/08 P, EU:C:2009:536, pkt 57).

25 Wyrok z dnia 10 września 2009 r., Akzo Nobel i in./Komisja (C-97/08 P, EU:C:2009:536, pkt 57). Wymóg ten jest także dokładnie wyjaśniony w podręczniku procedur Komisji w zakresie stosowania art. 101 TFUE i 102 TFUE [pkt 5(1), s. 116], na który powołują się wnoszące odwołanie: „While the subject of the competition rules is an »undertaking«, each legal entity that may be liable for the infringement within the undertakings must individually receive, as an addressee, [a Statement of Objections] […] It is therefore important to make sure that the [Statement of Objections] is addressed to all possible legal entities (parent companies and subsidiaries) that may be held jointly and severally liable for the infringement […] The final decision cannot be addressed to legal entities which, although they may be considered to be responsible for the infringements, were not an addressee of the [Statement of Objections]”.

60. Nawet przy uwzględnieniu szczególnego charakteru sytuacji, w której to samo naruszenie może zostać przypisane kilku osobom prawnym stanowiącym jedną i tę samą jednostkę gospodarczą, nie sądzę, by postawienie zarzutów danej osobie prawnej mogło być analizowane jako argument na obronę innych osób prawnych, które wykonują w sposób niezależny przysługujące im prawo do obrony.

61. Jak wynika z art. 27 ust. 1 rozporządzenia nr 1/2003, przesłanie pisma w sprawie przedstawienia zarzutów stanowi obowiązkowy wymóg proceduralny, który ma na celu zapewnienie wykonania prawa do obrony przez adresata decyzji stwierdzającej naruszenie [26]. Tymczasem w sytuacji gdy Komisja postanawia zgodnie z prawem nie pociągać do odpowiedzialności spółki zależnej – co nie jest kwestionowane w ramach przedmiotowych odwołań [27] – nie może ona być zobowiązana do przesłania pisma w sprawie przedstawienia zarzutów tej spółce zależnej.

62. Z powyższego wynika, jak Sąd słusznie stwierdził w niniejszym przypadku (pkt 83 wyroku LGE i pkt 97 zdanie pierwsze wyroku Philips), że brak formalnego przypisania naruszenia spółce zależnej, jak również brak wysłania pisma w sprawie przedstawienia zarzutów do owej spółki zależnej nie stanowią nieprawidłowości mogącej zagrozić prawu do obrony przysługującemu spółkom dominującym tej grupy.

63. Wnoszące odwołanie utrzymują jednak, że sytuacja jest odmienna, gdy spółki dominujące nie mają już dostępu do dokumentacji swojej spółki zależnej, która bezpośrednio uczestniczyła w kartelu. Twierdzą one w tym względzie, że naruszenie prawa do obrony wynika w takim przypadku z okoliczności, iż nie mogły one skorzystać z ewentualnych dowodów odciążających, które mogłyby zostać dostarczone przez spółkę zależną.

64. Ten argument mnie nie przekonuje.

65. Moim zdaniem wnoszące odwołanie błędnie odwołują się do orzecznictwa Trybunału dotyczącego ujawnienia dowodów odciążających, powołując się w szczególności na wyrok Solvay/Komisja [28].

66. Orzecznictwo to [29] dotyczy dostępu do dowodów odciążających znajdujących się w aktach sprawy Komisji. Tymczasem argument wnoszących odwołanie podnoszony w ramach odwołań będących przedmiotem niniejszego postępowania nie dotyczy dostępu do akt sprawy Komisji ani zresztą innych dowodów zebranych przez Komisję w toku postępowania administracyjnego [30], lecz dostępu do dowodów, którymi Komisja mogłaby ewentualnie dysponować, gdyby grupa LPD je przedłożyła.

67. Chciałbym zauważyć, że procedury w sprawach konkurencji [31] przewidują środki dowodowe, jakimi może posłużyć się Komisja, oraz reguły dostępu do akt sprawy umożliwiające zainteresowanym stronom zapoznanie się z informacjami będącymi w posiadaniu Komisji.

26 Zobacz podobnie wyroki: z dnia 7 czerwca 1983 r., Musique Diffusion française i in./Komisja (od 100/80 do 103/80, EU:C:1983:158, pkt 10); z dnia 3 września 2009 r., Papierfabrik August Koehler i in./Komisja (C-322/07 P, C-327/07 P i C-338/07 P, EU:C:2009:500, pkt 36).

27 Zobacz pkt 52 niniejszej opinii.

28 Wyrok z dnia 25 października 2011 r. (C-109/10 P, EU:C:2011:686, pkt 62, 64 i przytoczone tam orzecznictwo). Zgodnie z tym orzecznictwem, aby w przypadku nieujawnienia dokumentu odciążającego stwierdzić naruszenie prawa do obrony, wystarczy, by zainteresowana osoba wykazała, że mogłaby wykorzystać owe dokumenty odciążające na swoją obronę.

29 Wyrok z dnia 25 października 2011 r., Solvay/Komisja (C-109/10 P, EU:C:2011:686) dotyczył dokumentów, których brakowało w aktach sprawy Komisji i do których Solvay nie miał dostępu oraz które – jak przyznała sama Komisja – mogły zawierać informacje mające znaczenie dla obrony.

30 Zobacz w odniesieniu do ewentualnych dowodów odciążających zawartych w odpowiedziach na pismo w sprawie przedstawienia zarzutów skierowane do innych stron, których dotyczy to samo postępowanie, wyroki z dnia 16 czerwca 2011 r.: Solvay/Komisja (T-186/06, EU:T:2011:276, pkt 225); z dnia 16 czerwca 2011 r., Bavaria/Komisja (T-235/07, EU:T:2011:283, pkt 119, 249–251).

31 Odpowiednio art. 18–21 i art. 27 ust. 2 rozporządzenia nr 1/2003.

68. W niniejszym przypadku, jak wynika z pkt 92 wyroku LGE i z pkt 97 wyroku Philips, Komisja wystosowała żądania udzielenia informacji do spółek należących do grupy LPD i przeprowadziła kontrole w pomieszczeniach tej grupy. W tych okolicznościach, jeżeli wnoszące odwołanie uważały, że środki dowodowe przeprowadzone przez Komisję w odniesieniu do grupy LPD były niewystarczające, powinny one były podjąć inicjatywę i zwrócić się do Komisji o podjęcie innych odpowiednich środków w celu zebrania właściwych dowodów znajdujących się w posiadaniu tej grupy.

69. W świetle całości powyższych rozważań Sąd – ze względów przedstawionych w pkt 68–83 wyroku LGE i w pkt 91–97 wyroku Philips – słusznie oddalił wysunięty przez każdą ze skarżących argument, zgodnie z którym Komisja naruszyła ich prawo do obrony ze względu na brak pisma w sprawie przedstawienia zarzutów skierowanego do grupy LPD.

70. Ponadto nawet gdyby można było żywić wątpliwość co do kwestii, czy uzasadnienie zawarte w pkt 68–83 wyroku LGE i w pkt 91–97 wyroku Philips stanowi kompletną odpowiedź na argumentację skarżących przedstawioną w pierwszej instancji, jak również co do kwestii, czy podniesiony w pierwszej instancji zarzut został słusznie oddalony w pkt 83 wyroku LGE nie jako bezzasadny, lecz jako bezskuteczny, takie ewentualne zastrzeżenie, które dotyczy uzasadnienia zaskarżonych wyroków, nie jest w stanie doprowadzić do ich uchylenia, jako że oddalenie odnośnych zarzutów wydaje się w każdym wypadku zasadne ze względów przedstawionych powyżej [32].

71. Wreszcie w odniesieniu do argumentów wnoszących odwołanie, które dotyczą punktów uzasadnienia zaskarżonych wyroków wskazujących na ciążący na każdym przedsiębiorstwie obowiązek zadbania o odpowiednie przechowywanie dokumentów umożliwiających prześledzenie jego działalności (pkt 86–89 wyroku LGE i pkt 97 wyroku Philips), chciałbym zauważyć, że – jak wynika z użycia przez Sąd wyrażeń „w każdym razie" i „co więcej" we wskazanych wyżej punktach – argumenty te są skierowane przeciwko uzupełniającemu uzasadnieniu zaskarżonych wyroków i z tego względu są nieistotne dla sprawy.

Wnioski W świetle powyższych rozważań proponuję Trybunałowi, by oddalił jako bezzasadny zarzut pierwszy odwołania LG Electronics Inc. od wyroku Sądu z dnia 9 września 2015 r. LG Electronics/Komisja (T-91/13, niepublikowanego, EU:T:2015:609, oraz zarzut drugi odwołania Koninklijke Philips Electronics NV od wyroku Sądu z dnia 9 września 2015 r., Philips/Komisja (T-92/13, niepublikowanego, EU:T:2015:605).

32 Zobacz pkt 58–69 niniejszej opinii, a także wyroki: z dnia 2 kwietnia 1998 r., Komisja/Sytraval i Brink's France (C-367/95 P, EU:C:1998:154, pkt 47); z dnia 30 września 2003 r., Biret International/Conseil (C-93/02 P, EU:C:2003:517, pkt 60).